

รายงานเรื่อง

กลไกการดูแลช่วยเหลือผู้พ้นการคุมความประพฤติในระดับชุมชน
โดยศูนย์ยุติธรรมชุมชน

โดย

กลุ่มจามจุรี

เสนอ

คณะกรรมการหลักสูตรการบริหารงานยุติธรรมระดับสูง

วิทยาลัยกิจการยุติธรรม

สำนักงานกิจการยุติธรรม

พ.ศ.2568

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

กระบวนการแก้ไขปัญหายาเสพติดและการกระทำผิดซ้ำในประเทศไทย จำเป็นต้องใช้มาตรการที่ครอบคลุมในทุกมิติ ได้แก่ การป้องกัน การปราบปราม และการบำบัดฟื้นฟู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติสังคมและกระบวนการยุติธรรมทางเลือก เช่น การคุมคุมประพฤติ ซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญในการลดจำนวนผู้ต้องขังและเปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิดสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนามาตรการยุติธรรมทางเลือก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการคุมประพฤติ ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการลดจำนวนผู้ต้องขังในเรือนจำและเปิดโอกาสให้ผู้กระทำผิดสามารถกลับคืนสู่สังคมได้โดยไม่ผ่านกระบวนการจองจำ กระบวนการดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อสร้างการแก้ไขฟื้นฟูอย่างมีมนุษยธรรม และเป็นการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรม อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการคุมประพฤติไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อพ้นระยะเวลาการควบคุมตามกฎหมาย หากแต่กระบวนการฟื้นฟูผู้พ้นคุมประพฤติควรดำเนินต่อเนื่อง โดยเฉพาะในระยะเปลี่ยนผ่านกลับคืนสู่สังคม ซึ่งถือเป็นช่วงวิกฤตของชีวิตที่ผู้พ้นโทษมักเผชิญกับความท้าทายหลายด้าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ แม้จะมีการวางแนวทางฟื้นฟูในเชิงระบบ แต่ในทางปฏิบัติยังพบข้อจำกัดจำนวนมาก โดยเฉพาะในระดับพื้นที่ ซึ่งหน่วยงานในชุมชนยังขาดกลไกสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ปราศจากการบูรณาการจากหลายภาคส่วน และไม่สามารถสร้างแรงจูงใจหรือโอกาสใหม่ให้แก่ผู้พ้นโทษอย่างยั่งยืน

ในบริบทนี้ ศูนย์ยุติธรรมชุมชน ซึ่งถูกจัดตั้งขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมในระดับพื้นที่ และเป็นกลไกในการเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน ได้ถูกคาดหวังให้มีบทบาทเชิงรุกในการสนับสนุนกระบวนการฟื้นฟูผู้พ้นการคุมประพฤติในระยะยาว โดยบทบาทดังกล่าวยังไม่ถูกพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

เมื่อพิจารณาสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ พบว่า ปัจจุบันการฟื้นฟูผู้พ้นการคุมประพฤดียังคงมีลักษณะที่แยกส่วน ไม่เป็นระบบ และขาดความต่อเนื่อง โดยเฉพาะเมื่อผู้พ้นโทษสิ้นสุดจากระบบตามกรอบเวลาทางการแล้ว มักไม่ได้รับการดูแลหรือติดตามจากหน่วยงานใดเป็นพิเศษ ทำให้กลุ่มเปราะบางเหล่านี้ต้องกลับมาเผชิญกับสภาพแวดล้อมเดิม ปัญหาเดิม และปัจจัยเสี่ยงที่อาจนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำ ซึ่งถือเป็นการสูญเสียโอกาสในการคืนคนดีสู่สังคมนอกจากนี้ ยังพบว่าสภาพสังคมและโครงสร้างในชุมชนยังไม่เอื้อต่อการฟื้นฟูผู้พ้นโทษอย่างแท้จริง ทั้งการตีตราทางสังคม ความไม่เข้าใจในกระบวนการยุติธรรม และความกลัวของประชาชน ล้วนเป็นอุปสรรคที่ทำให้ผู้พ้นการคุมประพฤติไม่สามารถกลับมาใช้ชีวิตในชุมชนได้อย่างราบรื่นและมั่นคง

จากการวิเคราะห์สภาพการณ์ ทางกลุ่มพบว่า ยังมี “ช่องว่าง” สำคัญที่ยังไม่ได้รับการจัดการอย่างเป็นระบบ ดังนี้:

1. การขาดระบบติดตามและสนับสนุนหลังสิ้นสุดการคุมประพฤติ

ระบบการคุมประพฤติปัจจุบันมีขอบเขตการติดตามเฉพาะช่วงเวลาที่อยู่ภายใต้คำสั่งของศาล แต่เมื่อพ้นกำหนดระยะเวลาแล้ว ไม่มีระบบใดทำหน้าที่ติดตาม ดูแล หรือให้คำปรึกษาอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้ผู้พ้นโทษจำนวนมากหลุดจากระบบการฟื้นฟู

2. การขาดกลไกการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมในระดับชุมชน

การคืนคนดีสู่สังคมต้องอาศัยโอกาสทางอาชีพและความมั่นคงในชีวิต แต่ผู้พ้นโทษส่วนใหญ่มีขาดทักษะและทุนชีวิตเบื้องต้น อีกทั้งยังถูกตีตราทางสังคม ส่งผลให้ขาดแรงจูงใจและความมั่นใจในการปรับตัว

3. ข้อมูลไม่เชื่อมโยง ขาดระบบดิจิทัลสนับสนุนการฟื้นฟู

การขาดการจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลต่อเนื่องในระบบราชการ ทำให้ไม่สามารถประเมินความเสี่ยงหรือแนวโน้มพฤติกรรมของผู้พ้นคุมประพฤติได้อย่างมีประสิทธิภาพ การนำเทคโนโลยี เช่น Big Data และ AI ยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบในกระบวนการนี้

4. ชุมชนไม่มีส่วนร่วมเชิงรุก ขาดต้นแบบหรือแรงบันดาลใจ

การสร้างแรงบันดาลใจหรือรูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เช่น พี่เลี้ยงหรือผู้ผ่านกระบวนการมาก่อนยังไม่ถูกนำมาใช้ในเชิงกลไก ทั้งที่สามารถเป็นพลังสำคัญในการฟื้นฟูและปรับพฤติกรรม

จากปัญหาและช่องว่างข้างต้น จึงจำเป็นต้องมีแนวทางใหม่ที่ “ต่อยอด” บทบาทของ “ศูนย์ยุติธรรมชุมชน” ให้เป็นกลไกเชิงรุกในระดับพื้นที่ โดยใช้แนวทางบูรณาการนวัตกรรม เช่น การใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การออกแบบเศรษฐกิจเพื่อสังคม การสร้างระบบเครือข่ายต้นแบบ และการติดตามระยะยาว ที่มีเป้าหมายเพื่อลดอัตรากระทำผิดซ้ำ เสริมสร้างคุณภาพชีวิต และทำให้กระบวนการยุติธรรมมีมิติมนุษยธรรมและประสิทธิภาพควบคู่กัน

การจัดทำรายงานเรื่อง กลไกการดูแลช่วยเหลือผู้พ้นการคุมความประพฤติ โดยศูนย์ยุติธรรมชุมชนนี้ จึงมีเป้าหมายเพื่อนำเสนอกลไกในการดูแลช่วยเหลือผู้พ้นการคุมประพฤติ ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในการขับเคลื่อนภารกิจของกระทรวงยุติธรรมในชุมชน ที่คาดว่าจะตอบสนองการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมและนำมาซึ่งความยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์

รายงานฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบและกลไกการดำเนินงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชนในการดูแลผู้พ้นการคุมความประพฤติ โดยมุ่งเน้นการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม

และชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ผู้พ้นโทษสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและยั่งยืน โดยการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายและแนวทางปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้จริงในการพัฒนาระบบการฟื้นฟูทั้งในระดับพื้นที่ ระดับองค์กร และระดับนโยบายของรัฐ โดยยึดหลักการบูรณาการการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม และการสร้างความร่วมมือแบบมีส่วนร่วม

3. กลุ่มเป้าหมาย

ผู้พ้นการคุมความประพฤติ คือ บุคคลที่พ้นจากการอยู่ภายใต้กระบวนการควบคุมตามคำสั่งของศาล ซึ่งกำหนดขึ้นภายใต้กฎหมายสองฉบับหลัก ได้แก่ (1) ประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งศาลอาจมีคำสั่งให้คุมความประพฤติเป็นเงื่อนไขแทนการลงโทษจำคุก หรือควบคู่กับโทษจำคุก และ (2) ประมวลกฎหมายยาเสพติด ซึ่งกำหนดให้มีการบำบัดและฟื้นฟูผู้กระทำความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดภายใต้การควบคุมของรัฐในแนวทางยุติธรรมเชิงบ่าบัด เมื่อบุคคลเหล่านี้ปฏิบัติตามเงื่อนไขและครบกำหนดระยะเวลาตามคำสั่งศาลแล้ว จะถือว่าเป็นผู้พ้นการคุมความประพฤติและกลับเข้าสู่สถานะพลเมืองทั่วไปในสังคม

4. นิยามคำจำกัดความ

4.1 กลไกการดูแลช่วยเหลือ หมายถึง กระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ หรือเครื่องมือที่หน่วยงานหรือองค์กรใช้ในการดำเนินการช่วยเหลือ สนับสนุน หรือส่งเสริมให้ผู้พ้นจากการคุมความประพฤติสามารถกลับเข้าสู่สังคมได้อย่างราบรื่นและยั่งยืน ซึ่งอาจรวมถึงการแนะแนว การฝึกอาชีพ การให้คำปรึกษา การติดตามผล และการเสริมสร้างเครือข่ายสนับสนุนจากชุมชน

4.2 ผู้พ้นการคุมความประพฤติ หมายถึง บุคคลซึ่งเคยอยู่ภายใต้คำสั่งของศาลให้เข้าสู่กระบวนการคุมความประพฤติตามที่กฎหมายกำหนด และพ้นจากการคุมประพฤติตามระยะเวลาที่กำหนด หรือจากคำสั่งของเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจ โดยบุคคลกลุ่มนี้อาจยังคงมีความต้องการในการปรับตัวและรับการช่วยเหลือเพื่อป้องกันการกระทำผิดซ้ำ

4.3 ศูนย์ยุติธรรมชุมชน หมายถึง หน่วยงานในระดับพื้นที่ซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยกระทรวงยุติธรรม หรือได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐหรือภาคประชาชน มีบทบาทในการให้ความรู้ ส่งเสริมสิทธิและความยุติธรรม และช่วยเหลือประชาชนในด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม รวมถึงการดูแลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม เช่น ผู้พ้นการคุมประพฤติ ผู้พ้นโทษ ผู้เสียหาย หรือประชาชนทั่วไป

4.4 การคืนคนดีสู่สังคม หมายถึง กระบวนการหรือกิจกรรมที่มุ่งเสริมสร้างคุณภาพชีวิต พฤติกรรม และทัศนคติของผู้ที่เคยกระทำผิดหรืออยู่ในกระบวนการยุติธรรม เพื่อให้สามารถกลับมาใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี พลอดภัย และไม่กลับไปกระทำผิดซ้ำ โดยได้รับการยอมรับจากชุมชน

4.5 การคุมความประพฤติ หมายถึง มาตรการทางกฎหมายตามคำสั่งของศาลที่ไม่ถึงขั้นการจำคุกหรือกักขัง ซึ่งผู้กระทำผิดต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด เช่น รายงานตัวตามระยะเวลา เข้ารับการอบรมบำบัด หรือปฏิบัติตามที่พนักงานคุมประพฤติกำหนดไว้

4.6 คุมความประพฤติต้นแบบ หมายถึง บุคคลซึ่งเคยอยู่ภายใต้การคุมความประพฤติตามคำสั่งของศาล และภายหลังจากพ้นการควบคุมตามระยะเวลาที่กำหนด ได้ประพฤติตนเป็นพลเมืองดีของสังคม แสดงออกถึงการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม สามารถใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า ไม่หวนกลับไปกระทำผิดซ้ำ และยังมีบทบาทในการเป็นแบบอย่างหรือแรงบันดาลใจให้แก่ผู้ที่อยู่ในกระบวนการคุมความประพฤติหรือผู้พ้นโทษรายอื่น ๆ อาจมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชนหรือศูนย์ยุติธรรมชุมชน และได้รับการยอมรับจากคนรอบข้างว่าเป็นตัวอย่างของผู้ที่สามารถ “เปลี่ยนโอกาสที่สองให้เป็นโอกาสที่ดีที่สุด” ได้อย่างแท้จริง ได้แก่

4.6.1 เปลี่ยนแปลงตนเองในเชิงบวก มีพัฒนาการด้านพฤติกรรม ทักษะชีวิต และวิถีชีวิตที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน เช่น เลิกพฤติกรรมเสี่ยง เลิกเกี่ยวข้องกับยาเสพติด หรือหลีกเลี่ยงการเข้าสู่สถานการณ์ที่อาจนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำ

4.6.2 ประกอบอาชีพสุจริตและสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีอาชีพหรือแนวทางการดำรงชีวิตที่มั่นคงและสุจริต มีรายได้ที่เพียงพอและยั่งยืน ไม่พึ่งพาการกระทำผิดหรือเครือข่ายผิดกฎหมายเดิม

4.6.3 มีบทบาทต่อครอบครัวและชุมชน เป็นที่ยอมรับและไว้วางใจจากสมาชิกในครอบครัวและชุมชน มีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะหรือมีความตั้งใจในการช่วยเหลือผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ที่เผชิญกับปัญหาคล้ายคลึงกัน

4.6.4 มีจิตอาสาและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้อื่น พร้อมแบ่งปันประสบการณ์ชีวิตในเชิงสร้างสรรค์ เช่น การให้คำแนะนำ การพูดคุยกับเยาวชนหรือผู้คุมความประพฤติรายอื่น เพื่อเป็นแรงผลักดันในการเปลี่ยนแปลงชีวิต และเคารพกฎหมาย มีกลไกยับยั้งตนเองแสดงถึงความเข้าใจในบทเรียนจากอดีต มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ สามารถควบคุมตนเองเมื่อเผชิญกับแรงกดดัน หรือสิ่งยั่วยุที่อาจนำไปสู่การกระทำผิดซ้ำ

5. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาเรื่อง “กลไกการดูแลช่วยเหลือผู้พ้นการคุมความประพฤติ โดยศูนย์ยุติธรรมชุมชน” ซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาบทบาท กลไก และแนวทางการดำเนินงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชนในฐานะกลไกเชิงพื้นที่ที่มีส่วนในการสนับสนุนการคืนคนดีสู่สังคม หลังสิ้นสุดกระบวนการควบคุมของรัฐ โดยเฉพาะกลุ่มผู้พ้นการคุมความประพฤติในคดียาเสพติดนั้น คาดว่าจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อระบบงานยุติธรรมเชิงชุมชนในหลากหลายมิติ ดังนี้

1. เกิดการเสริมสร้างบทบาทของศูนย์ยุติธรรมชุมชนในกระบวนการฟื้นฟูผู้กระทำผิด ให้มีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการดูแล ติดตาม และให้การสงเคราะห์ผู้พ้นการคุมความประพฤติผ่านการบูรณาการความร่วมมือจากภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคีเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ศูนย์ยุติธรรมชุมชนกลายเป็นกลไกหลักในการประสานการคืนคนดีสู่ชุมชนอย่างใกล้ชิด

2. ผลการศึกษาอาจนำไปสู่การ ส่งเสริม “คนคุมประพฤติต้นแบบ” และการสกัดปัจจัยแห่งความสำเร็จ เพื่อเป็นต้นแบบแก่บุคคลอื่นที่อยู่ในกระบวนการเดียวกัน โดยสามารถกำหนดเกณฑ์ในการยกย่อง คัดเลือก และสร้างบทบาทของบุคคลต้นแบบเหล่านี้ให้เป็นแรงบันดาลใจในระดับชุมชนหรือระดับประเทศต่อไป

3. การศึกษาได้พัฒนา แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการดูแลผู้พ้นการคุมความประพฤติ ผ่านการสร้างเครือข่ายของผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัคร หรือผู้ประกอบการท้องถิ่น ที่มีบทบาทร่วมในการฟื้นฟูและสนับสนุนการเริ่มต้นชีวิตใหม่ของผู้พ้นโทษ ทำให้เกิดกระบวนการ “ยุติธรรมชุมชน” ที่หยั่งรากลึกและยั่งยืนในทางปฏิบัติ

4. การออกแบบแนวทางดังกล่าวจะสามารถ ก่อให้เกิดต้นแบบการฟื้นฟูผู้พ้นการคุมความประพฤติในระดับชุมชน ซึ่งสามารถนำไปปรับใช้หรือขยายผลในพื้นที่อื่นของประเทศ โดยอิงกับบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ ทั้งในเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ

5. การดำเนินงานของศูนย์ยุติธรรมชุมชนเกิดประสิทธิภาพส่งผลในระดับระบบ คือ ลดอัตราการกระทำผิดซ้ำ และส่งเสริมการคืนคนดีสู่สังคมอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อผู้พ้นการคุมความประพฤติได้รับโอกาสในการพัฒนาอาชีพ การมีคุณค่าในตนเอง และการได้รับการยอมรับจากสังคม ก็ย่อมจะช่วยป้องกันไม่ให้พวกเขากลับเข้าสู่พฤติกรรมเดิม อันจะนำไปสู่การสร้างสังคมที่ปลอดภัยและมีเสถียรภาพในระยะยาว

บทที่ 2

การคุมความประพฤติ สภาพปัญหา และแนวทางการแก้ไข้ปัญหา

2.1 ความรู้เกี่ยวกับการคุมความประพฤติ

ระบบคุมความประพฤติ (Probation System) ในประเทศไทยถือเป็นมาตรการสำคัญในกระบวนการยุติธรรมทางเลือก ซึ่งมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากแนวคิดดั้งเดิมที่มุ่งเน้นการลงโทษ สู่การใช้กระบวนการฟื้นฟูและคืนคนดีสู่สังคม โดยเฉพาะการลดการใช้โทษจำคุกในกรณีผู้กระทำความผิดที่ไม่มีพฤติกรรมรุนแรง ทั้งในกลุ่มเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่

ระบบคุมความประพฤติมีบทบาทในการกำกับดูแลผู้กระทำความผิดโดยไม่ต้องถูกจองจำ พร้อมส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การรายงานตัวต่อพนักงานคุมประพฤติ การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม การเข้ารับการอบรมปรับพฤติกรรม การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการพัฒนาทักษะชีวิต โดยเฉพาะในกรณีของผู้มีปัญหาการใช้สารเสพติด มาตรการเหล่านี้ถูกออกแบบให้ตอบสนองต่อความจำเป็นของแต่ละบุคคลและลดโอกาสการกระทำผิดซ้ำอย่างเป็นระบบ

การดำเนินงานของกรมคุมประพฤติดังได้พัฒนาแนวทาง "ชุมชนเป็นฐาน" (Community-Based Approach) ซึ่งเน้นความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และองค์กรชุมชน โดยมีศูนย์ยุติธรรมชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นภาคีหลักในการดำเนินการควบคู่กับการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพ เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้พ้นคุมความประพฤติสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

ในด้านกฎหมาย การคุมความประพฤติมีฐานทางกฎหมายตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 56 และพระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2559 โดยศาลสามารถมีคำสั่งให้ผู้กระทำความผิดซึ่งมีเหตุอันสมควรไม่ต้องรับโทษจำคุกในทันที เข้าสู่กระบวนการคุมความประพฤติ โดยอยู่ภายใต้การควบคุมและกำกับดูแลของพนักงานคุมประพฤติภายใต้เงื่อนไขที่ศาลกำหนด เช่น การรายงานตัว การเลิกยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด หรือการเข้าร่วมอบรมปรับพฤติกรรม เป็นต้น¹ นอกจากนี้ ยังครอบคลุมผู้ที่ได้รับการพักโทษหรือลดวันต้องโทษตามพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2560 ที่ได้รับการปล่อยตัวก่อนกำหนด

¹ ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 56 “ผู้ใดกระทำความผิดซึ่งมีโทษจำคุกหรือปรับ และในคดีนั้นศาลจะลงโทษจำคุกไม่เกินห้าปีไม่ว่าจะลงโทษปรับด้วยหรือไม่ก็ตามหรือลงโทษปรับ ถ้าปรากฏว่าผู้นั้น (๑) ไม่เคยรับโทษจำคุกมาก่อน หรือ (๒) เคยรับโทษจำคุกมาก่อนแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาท หรือความผิดลหุโทษ หรือเป็นโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน หรือ (๓) เคยรับโทษจำคุกมาก่อนแต่พ้นโทษจำคุกมาแล้วเกินกว่าห้าปี แล้วมากระทำความผิดอีก โดยความผิดในครั้งหลังเป็นความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ และเมื่อศาลได้คำนึงถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สติปัญญา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ และสิ่งแวดล้อมของผู้นั้น หรือสภาพความผิด หรือการรู้สึกละอายใจ ความพยายามบรรเทาผลร้ายที่เกิดขึ้น หรือเหตุอื่นอันควรปรานีแล้ว ศาลจะพิพากษาว่าผู้นั้นมีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือกำหนดโทษแต่รอการลงโทษไว้ ไม่ว่าจะเป็นโทษจำคุกหรือปรับอย่างหนึ่งอย่างใดหรือทั้งสองอย่าง เพื่อให้โอกาสกลับตัวภายใน

ระบบคุมความประพฤตินอกจากเป็นกลไกการบังคับใช้กฎหมายแล้ว ยังมีบทบาทเป็นกระบวนการฟื้นฟูที่สำคัญในเชิงพฤติกรรมและสังคม โดยมีแนวคิดสนับสนุนหลัก ดังนี้:

1. **มาตรการทางเลือกแทนการจำคุก (Alternative to Incarceration):** ช่วยลดจำนวนผู้ต้องขังในเรือนจำ โดยเฉพาะผู้กระทำผิดที่ไม่รุนแรง เช่น คดีเยาวชน คดีเสพยา หรือคดีลหุโทษ ซึ่งหากได้รับโทษจำคุก อาจเพิ่มความเสี่ยงในการซ้ำพฤติกรรมอาชญากรและทำให้โอกาสกลับตัวลดลง
2. **การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้กระทำผิด:** ระบบคุมประพฤตินั้นการปรับเปลี่ยนเชิงจิตวิทยาและพฤติกรรม เช่น การเข้ารับการบำบัด การอบรมจริยธรรม การส่งเสริมทักษะชีวิตและอาชีพ เพื่อส่งเสริมการคืนคนดีสู่สังคมอย่างสร้างสรรค์
3. **การเสริมสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน:** ผู้ถูกคุมประพฤติดังกล่าวได้รับโอกาสมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น การทำงานบริการสาธารณะ และการฟื้นฟูผ่านกลไกของศูนย์ยุติธรรมชุมชน ซึ่งส่งเสริมการได้รับการยอมรับจากครอบครัวและผู้นำท้องถิ่น ลดผลกระทบจากการตีตรา (Stigmatization)
4. **การป้องกันการกระทำผิดซ้ำ:** การดูแลและติดตามอย่างใกล้ชิดในช่วงคุมความประพฤติมีส่วนช่วยลดอัตราการกระทำผิดซ้ำ โดยผู้ที่ได้รับการฟื้นฟูอย่างเหมาะสมจะมีแนวโน้มกลับตนเป็นคนดีและสามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างปกติในระยะยาว

กล่าวโดยสรุป การคุมความประพฤติจึงไม่เพียงแต่เป็นมาตรการทางกฎหมาย หากยังเป็นกลไกการฟื้นฟูที่สร้างความสมดุลระหว่างประสิทธิภาพในการควบคุมผู้กระทำผิด และหลักมนุษยธรรมในกระบวนการยุติธรรมอย่างยั่งยืน

2.1.1 การคุมความประพฤติคดีฐานความผิดต่อยาเสพติด

ในบริบทของกระบวนการยุติธรรมเชิงบำบัด การแก้ไขฟื้นฟูและพัฒนาพฤตินิสัยของผู้กระทำผิดในคดีฐานความผิดต่อยาเสพติดนับเป็นภารกิจสำคัญที่กรมคุมประพฤติดำเนินการภายใต้กรอบกฎหมายหลายฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 56 พระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2559 และพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พ.ศ. 2560 ซึ่งใช้กับคดีอาญาทั่วไป รวมถึงประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 ที่กำหนดแนวทางในการควบคุม กำกับ และฟื้นฟูผู้กระทำผิดในคดีเกี่ยวกับยาเสพติดอย่างเป็นระบบ

ตามบทบัญญัติในประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มาตรา 165 ถึงมาตรา 168 ได้ระบุกลไกและแนวทางการดำเนินคดีต่อผู้กระทำผิดในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมากกว่าการลงโทษในเชิงลงทัณฑ์ โดยพนักงานคุมประพฤติจะมีบทบาทในการบังคับใช้เงื่อนไขที่ศาลกำหนด

ระยะเวลาที่ศาลจะได้กำหนดแต่ต้องไม่เกินห้าปีนับแต่วันที่ศาลพิพากษา โดยจะกำหนดเงื่อนไขเพื่อคุมความประพฤติของผู้นั้นด้วยหรือไม่ก็ได้”

และดำเนินมาตรการพัฒนาพฤติกรรมผู้กระทำความผิดให้เหมาะสมกับระดับความเสี่ยงและความจำเป็นเฉพาะราย² โดยในช่วงสามปีที่ผ่านมา จำนวนผู้กระทำความผิดในคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดที่เข้าสู่กระบวนการคุมความประพฤติยังคงอยู่ในระดับสูง ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นที่ต้องมีมาตรการฟื้นฟูที่มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของผู้กระทำความผิดในคดีดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้เสพ ผู้ติดยา หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการครอบครองเพื่อเสพ ซึ่งมีสภาพปัญหาทางจิตใจ สังคม และเศรษฐกิจแตกต่างกันไป ดังนี้

² ประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มาตรา 165 “ในการพิจารณาและพิพากษาคดีตามลักษณะนี้ ให้ศาลมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีโดยคำนึงถึงการสงเคราะห์ให้จำเลยเลิกเสพยาเสพติดโดยการบำบัดรักษายิ่งกว่าการลงโทษ หากจะลงโทษจำเลยก็ให้พิจารณาลงโทษให้เหมาะสมกับจำเลยแต่ละคน แม้จำเลยจะได้กระทำความผิดร่วมกัน โดยคำนึงถึงความร้ายแรงตามลักษณะของความผิดที่แตกต่างกันในแต่ละคดี ผลร้ายแรง ตามประเภทและปริมาณของยาเสพติดที่เกี่ยวข้องกับผู้กระทำความผิด และข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับผู้กระทำความผิด เช่น อายุ ประวัติ ความประพฤติ นิสัย สติปัญญา การศึกษาอบรม ภาระในการเลี้ยงดูครอบครัว การเสพเพื่อรักษาโรคบรรเทาความเจ็บปวด ความจำเป็นต้องเสพด้วยเหตุอื่น สภาพร่างกาย และสภาพจิตใจ สิ่งแวดล้อม การถูกบังคับขู่เข็ญหลอกลวงให้เสพยาเสพติด หรือตกเป็นเครื่องมือของผู้ค้ายาเสพติด หรือเหตุอันควรปรานีอื่นใด นอกจากนั้นการลงโทษควรได้คำนึงถึงชนิดของยาเสพติดที่เสพหรือครอบครองเพื่อเสพ จำนวนยาเสพติดที่เสพหรือครอบครองเพื่อเสพ การเสพยาเสพติดเป็นครั้งคราวหรือประจำ หรือเสพยาเสพติดเพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติงานบางอย่าง

ในกรณีที่ศาลมีคำสั่งให้พนักงานคุมประพฤติแสวงหาข้อเท็จจริงตามวรรคหนึ่ง ให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบส่งคำสั่งศาลและเอกสารที่เกี่ยวข้องไปยังสำนักงานคุมประพฤติภายในสามวันนับแต่วันที่ศาลมีคำสั่ง เว้นแต่ศาลมีคำสั่งเป็นอย่างอื่น

เมื่อสำนักงานคุมประพฤติได้รับคำสั่งตามวรรคสาม ให้พนักงานคุมประพฤติดำเนินการแสวงหาข้อเท็จจริง แล้วทำรายงานและความเห็นให้แล้วเสร็จภายในสามสิบวันนับแต่วันที่สำนักงานคุมประพฤติได้รับหนังสือ ในกรณีที่มิได้เหตุจำเป็น พนักงานคุมประพฤติอาจร้องขอต่อศาลเพื่อขยายระยะเวลาออกไปได้อีกไม่เกินสิบห้าวัน”

ประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มาตรา 166 “ในการพิจารณาพิพากษาผู้กระทำความผิดตามลักษณะนี้ ถ้าไม่ปรากฏว่าผู้นั้นเป็นผู้ต้องหาหรืออยู่ในระหว่างถูก ดำเนินคดีในความผิดอื่นซึ่งเป็นความผิดที่มีโทษจำคุก หรืออยู่ในระหว่างรับโทษจำคุกตามคำพิพากษาของศาล ให้ศาลที่พิจารณาพิพากษาคดีดังกล่าวมีอำนาจเปลี่ยนโทษจำคุกเป็นการไว้วิธีการเพื่อความปลอดภัยตามประมวลกฎหมายอาญา หรือนำเงื่อนไขเพื่อคุมความประพฤติข้อเดียวหรือหลายข้อตามมาตรา 56 แห่งประมวลกฎหมายอาญา มาใช้แทน การลงโทษ ทั้งนี้ ตามระยะเวลาที่ศาลกำหนดแต่ต้องไม่เกินกว่าสองปี หากเหตุที่ใช้วิธีการเพื่อความปลอดภัยหรือพฤติการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดเงื่อนไขเพื่อคุมความประพฤติได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อศาลเห็นสมควร ศาลอาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้”

ประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มาตรา 167 “เมื่อความปรากฏแก่ศาลเองหรือความปรากฏตามคำแถลงของพนักงานอัยการหรือเจ้าพนักงานว่าผู้กระทำความผิดไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขซึ่งศาลกำหนดตามมาตรา 166 ศาลอาจตัดถอนผู้กระทำความผิด หรือกำหนดวิธีการตามมาตรา 166 วรรคหนึ่ง เสียใหม่ หรือพิจารณาลงโทษตามความเหมาะสมต่อไป”

ประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มาตรา 168 “ภายใต้บังคับมาตรา 114 เมื่อมีการฟ้องคดีต่อศาลว่าบุคคลใดกระทำความผิดตามลักษณะนี้ ถ้าไม่ปรากฏว่าผู้นั้นเป็นผู้ต้องหาหรืออยู่ในระหว่างถูกดำเนินคดีในความผิดอื่น ซึ่งเป็นความผิดที่มีโทษจำคุก หรืออยู่ในระหว่างรับโทษจำคุกตามคำพิพากษาของศาล ในกรณีที่ศาลเห็นว่าพฤติการณ์แห่งคดียังไม่สมควรลงโทษจำเลย หากจำเลยสำนึกในการกระทำโดยตกลงเข้ารับการบำบัดรักษา เมื่อศาลสอบถามพนักงานอัยการแล้ว หากศาลเห็นสมควร ให้ส่งตัวจำเลยไปสถานพยาบาลยาเสพติดเพื่อเข้ารับการบำบัดรักษาต่อไป”

ตารางแสดงสถิติเปรียบเทียบคดียาเสพติดจำแนกตามระบบกฎหมาย³

ปีงบประมาณ	ประมวล กฎหมายอาญา	ประมวล กฎหมายยาเสพติด	คดีอื่น ๆ	รวม
2565	171,494	552	242,326	414,372
2566	154,691	600	227,609	382,900
2567	132,050	116	212,350	344,516
รวม	458,235	1,268	682,285	1,141,780

จากสถิติย้อนหลัง 3 ปีของกรมคุมประพฤติข้างต้น พบว่า ผู้กระทำความผิดในคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดที่ถูกส่งเข้าสู่ระบบคุมประพฤตินั้นมีจำนวนมาก โดยคดีที่อยู่ภายใต้การควบคุมตามประมวลกฎหมายอาญาเฉลี่ยปีละกว่า 150,000 คดี หรือคิดเป็นร้อยละ 40.24 ของคดีทั้งหมด ในขณะที่คดีที่ถูกดำเนินการตามประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2565 มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 0.11 เท่านั้น ความแตกต่างของสัดส่วนนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มที่ศาลยังคงใช้มาตรา 56 แห่งประมวลกฎหมายอาญาเป็นเครื่องมือหลักในการกำหนดมาตรการควบคุม มากกว่าการใช้กลไกตามแนวทาง “ยุติธรรมเชิงบ่าบัด” ที่กฎหมายใหม่พยายามผลักดัน

ทั้งนี้ การคุมประพฤติในคดีฐานความผิดยาเสพติดมีขั้นตอนที่เริ่มจากการจำแนกผู้กระทำความผิดตามระดับความจำเป็น (needs) และความเสี่ยง (risk) จากนั้นพนักงานคุมประพฤติจะกำหนดมาตรการควบคุมและฟื้นฟูให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของแต่ละราย ซึ่งอาจรวมถึงการรายงานตัวตามกำหนด การบำเพ็ญประโยชน์ การเข้ารับการบำบัด การฝึกอาชีพ หรือแม้กระทั่งการใช้อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ติดตามตัว (EM) เพื่อควบคุมพฤติกรรมในเชิงป้องกัน และในกรณีที่ผู้ถูกคุมประพฤติฝ่าฝืนเงื่อนไขที่ศาลกำหนด พนักงานคุมประพฤติสามารถเสนอให้ศาลพิจารณาเพิกถอนการรอลงโทษตามมาตรา 57 แห่งประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งอาจนำไปสู่การจำคุก หรือการเรียกตัวกลับเข้ารับโทษในกรณีที่ได้รับการพักโทษไว้ก่อน

กระบวนการฟื้นฟูพฤติกรรมในผู้กระทำความผิดคดียาเสพติด ยังรวมถึงการดำเนินโปรแกรมเฉพาะ เช่น โปรแกรมพัฒนาพฤติกรรม 60 วัน โปรแกรม “รู้รัก” (Sense & Love) 15 วัน โปรแกรม “สานสัมพันธ์น้องพี่” 5 วัน และโปรแกรม “ใจพร้อม” 2 วัน โดยโปรแกรมเหล่านี้ออกแบบโดยอิงจากแนวคิดจิตวิทยาและพฤติกรรมศาสตร์ เพื่อส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงจากภายใน ทั้งในระดับทัศนคติและพฤติกรรม โดยมีความร่วมมือจากนักวิชาการ กรมสุขภาพจิต และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครคุมประพฤติที่ช่วยติดตามและให้ความช่วยเหลือในระดับชุมชน

³ ระบบสารสนเทศงานคุมประพฤติ ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการคุมประพฤติ กรมคุมประพฤติ ข้อมูล ณ วันที่ 14 พฤษภาคม 2568

นอกจากนี้ ยังมีมาตรการสงเคราะห์ที่กำหนดไว้ตามพระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2559 และระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560 เช่น การสนับสนุนค่าฝึกอาชีพ ค่าการศึกษา ค่ายังชีพ และค่าเดินทาง ซึ่งมีขอบเขตการเบิกจ่ายที่ชัดเจน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดภาระผู้กระทำผิด และส่งเสริมความมั่นคงในชีวิตหลังพ้นโทษ โดยการดำเนินงานตามโปรแกรมต่าง ๆ ข้างต้นเป็นการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขา ได้แก่ นักจิตวิทยา นักพฤตินิยมศาสตร์ นักวิชาการจากกรมสุขภาพจิต และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ อาสาสมัครคุมประพฤติ (Volunteer Probation Officer) ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ภายใต้ระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยอาสาสมัครคุมประพฤติ พ.ศ. 2547 ก็มีบทบาทสำคัญในการติดตาม ให้ความช่วยเหลือ และสนับสนุนการดูแลผู้ถูกคุมประพฤติในระดับชุมชน เพื่อให้กระบวนการคุมประพฤติเกิดความต่อเนื่องและมีความใกล้ชิดกับบริบทของพื้นที่อย่างแท้จริง

ทั้งนี้ ในระหว่างการคุมความประพฤติ ผู้ถูกคุมความประพฤติสามารถได้รับการสงเคราะห์จากกรมคุมประพฤติ ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2559 มาตรา 40 และระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560 โดยการสงเคราะห์ดังกล่าวครอบคลุมการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เพื่อช่วยให้ผู้ถูกคุมความประพฤติสามารถปรับตัวและดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมในระหว่างการคุมความประพฤติ โดยรูปแบบการสงเคราะห์ที่กรมคุมประพฤติสามารถดำเนินการได้ภายใต้อัตราที่ตกลงร่วมกับกรมบัญชีกลาง ประกอบด้วย การส่งเสริมการมีงานทำ หรือการหางาน ในวงเงินไม่เกิน 700 บาทต่อคนต่อครั้ง การส่งเสริมด้านการฝึกวิชาชีพไม่เกิน 700 บาทต่อคนต่อครั้ง การส่งเสริมด้านการศึกษาไม่เกิน 2,500 บาทต่อคนต่อภาคการศึกษา (ไม่รวมภาคฤดูร้อน) และการส่งเสริมด้านทุนประกอบอาชีพปีละไม่เกิน 20,000 บาทต่อคน นอกจากนี้ กรมคุมประเวดียังสามารถให้การสงเคราะห์ในลักษณะค่าใช้จ่ายประจำวัน ได้แก่ ค่าอาหารไม่เกิน 50 บาทต่อคนต่อมื้อ ค่าพาหนะในการเดินทางซึ่งสามารถเบิกได้ตามความเป็นจริงแต่ไม่เกินอัตราต่ำสุดตามพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปราชการ และการสงเคราะห์ค่ายังชีพไม่เกิน 250 บาทต่อคนต่อครั้ง โดยรวมแล้วการสงเคราะห์ประเภทนี้จะมีวงเงินไม่เกินปีละ 2,500 บาทต่อคน⁴

⁴ พระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2559 มาตรา 40 การให้การสงเคราะห์ตามหมวดนี้ ให้เป็นความรับผิดชอบของ รัฐในการแสวงหาข้อเท็จจริง ติดตาม ดูแล แนะนำ แก้ไขฟื้นฟู หรือการดำเนินการใดๆ แก่บุคคลตามมาตรา 41 เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นสามารถช่วยเหลือตนเองและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ตามสมควร ทั้งนี้ ให้คำนึงถึงความจำเป็นและความต้องการของ บุคคลนั้น โดยให้หน่วยงานด้านการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ด้านแรงงาน ด้านการศึกษา ด้านการสาธารณสุข ตลอดจนหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสงเคราะห์

การให้การสงเคราะห์แก่บุคคลตามวรรคหนึ่ง ให้พนักงานคุมประเวติสนับสนุนและส่งเสริมให้บุคคลนั้นได้รับการสงเคราะห์ในด้านสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพ ด้านการบำบัดรักษาอาการเจ็บป่วยทางกายและจิต **ใจ**ด้านการให้ความรู้และการฝึกอบรม ด้านทักษะชีวิต ตลอดจนการให้ความช่วยเหลือในด้านอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ในกรณีที่บุคคลดังกล่าวจะทำงาน ให้พนักงานคุมประเวติสนับสนุนและส่งเสริมให้บุคคลดังกล่าวเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อเตรียมความพร้อมในการทำงาน

ให้รัฐสนับสนุนหรือส่งเสริมให้นายจ้างหรือเจ้าของสถานประกอบการรับบุคคลตามมาตรา 40 เข้าทำงานในสถานประกอบการ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ และเพื่อเป็นการป้องกันการกระทำความผิดซ้ำ ตลอดจนป้องกันอาชญากรรม

2.2 กระบวนการติดตามดูแลและให้การสงเคราะห์ผู้พ้นการคุมความประพฤติในคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด

ภายใต้ระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560 ข้อ 9 กำหนดให้กรมคุมประพฤติ มีอำนาจและหน้าที่ในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือและสงเคราะห์แก่ผู้พ้นจากการคุมความประพฤติในทุกฐานความผิดอย่างต่อเนื่อง ซึ่งรวมถึงผู้ที่พ้นจากการคุมความประพฤติในคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด ทั้งที่อยู่ภายใต้บังคับของประมวลกฎหมายอาญาและประมวลกฎหมายยาเสพติด⁵ โดยการให้ความช่วยเหลือดังกล่าวสามารถดำเนินการได้ภายในระยะเวลาที่ศาลหรือเจ้าพนักงานผู้มีอำนาจกำหนด หรือภายในระยะเวลาไม่เกินหนึ่งปีนับแต่วันที่พ้นจากการควบคุมความประพฤติ ทั้งนี้ พนักงานคุมประพฤติจะเป็นผู้พิจารณา ดำเนินการให้การสงเคราะห์โดยตรง หรืออาจมอบหมายหน้าที่ดังกล่าวให้อาสาสมัครคุมประพฤติทำหน้าที่แทนก็ได้

นอกจากนี้ กรมคุมประพฤดียังสามารถดำเนินการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคม เพื่อจัดทำข้อตกลงในการส่งต่อ หรือมอบหมายการให้การสงเคราะห์แก่หน่วยงานที่มีศักยภาพในการดำเนินการต่อเนื่องได้ อาทิ หน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน หรือองค์กรภาคีอื่น ๆ ที่แสดงความร่วมมือ⁶

จะเห็นได้ว่า การให้การสงเคราะห์แก่ผู้พ้นการคุมความประพฤติในลักษณะดังกล่าวสามารถดำเนินการในรูปแบบเดียวกับที่ใช้สำหรับผู้ที่อยู่ระหว่างการคุมความประพฤติ ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ การปรับตัว และการป้องกันการกระทำผิดซ้ำ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การเปลี่ยนผ่านกลับคืนสู่สังคมของผู้พ้นคุมความประพฤติเป็นไปอย่างราบรื่นและยั่งยืน

2.3 ความหมาย บทบาทภารกิจศูนย์ยุติธรรมชุมชน

2.3.1 ความหมายยุติธรรมชุมชน

แนวคิด “ยุติธรรมชุมชน” (Community Justice) เป็นพัฒนาการสำคัญของกระบวนการยุติธรรมร่วมสมัย ที่มีจุดเน้นอยู่ที่การกระจายอำนาจลงสู่ระดับพื้นที่ โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนมีบทบาทในการกำหนดทิศทาง การมีส่วนร่วม และการร่วมรับผิดชอบต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหายาอาชญากรรมภายในพื้นที่ของตนเอง แนวคิดนี้มีรากฐานมาจากทฤษฎี “ความยุติธรรมเชิงฟื้นฟู” (Restorative Justice) ที่ให้ความสำคัญ

การบริหารจัดการ การกำหนดมาตรฐานการสงเคราะห์ รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์ รวมถึงหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขในการให้การสงเคราะห์ตามหมวดนี้ ให้เป็นไปตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนด

⁵ ระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560 ข้อ 9 บุคคลที่ควรได้รับการสงเคราะห์ ควรได้รับการพิจารณาช่วยเหลือและสงเคราะห์อย่างต่อเนื่องภายในระยะเวลาตามเงื่อนไขที่ศาลหรือเจ้าพนักงานผู้มีอำนาจกำหนด หรือภายในระยะเวลาหนึ่งปีภายหลังปล่อย

⁶ ระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560 ข้อ 7

กับการเยียวยาผู้เสียหาย การฟื้นฟูความสัมพันธ์ และการคืนคนดีสู่สังคม แต่ได้ขยายขอบเขตให้ครอบคลุมมิติทางสังคมและชุมชนอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

David R. Karp และ Todd R. Clear ได้เสนอกรอบแนวคิดของ “ยุติธรรมชุมชน” ไว้ว่าเป็นระบบ โดยเน้นว่า การจัดการกับอาชญากรรมไม่ควรเป็นภาระของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่ควรเป็นกระบวนการที่ผสมผสานระหว่างภาครัฐกับชุมชนอย่างมีพลวัต และเน้นความยั่งยืนในระดับพื้นที่ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนทั้งในเชิงความมั่นคงทางสังคม ความเป็นธรรม และการลดความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรม⁷

ภายใต้กรอบแนวคิดนี้ ชุมชนไม่ใช่เพียงกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรม แต่ถูกมองว่าเป็น “ภาคีหลัก” ที่สามารถมีบทบาทในการป้องกันอาชญากรรม การกำหนดแนวทางการดำเนินคดี การเยียวยาผู้เสียหาย การปรับพฤติกรรมผู้กระทำผิด และการสร้างเงื่อนไขที่เอื้อต่อการคืนคนดีสู่สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทั้งนี้ Karp และ Clear ได้เสนององค์ประกอบหลักของแนวคิด “ยุติธรรมชุมชน” ไว้ 5 ประการ ได้แก่:

1. **การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Involvement)** – เปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีบทบาททั้งในเชิงนโยบายและการปฏิบัติ
2. **การกระจายอำนาจและทรัพยากร (Decentralization)** – ลดการรวมศูนย์อำนาจ ให้อำนาจการตัดสินใจอยู่ในมือของชุมชนมากขึ้น
3. **การบูรณาการบริการในระดับพื้นที่ (Integrated Local Services)** – ประสานการทำงานของหน่วยงานรัฐและองค์กรชุมชนอย่างไร้รอยต่อ
4. **การมุ่งเน้นการฟื้นฟูและป้องกัน (Restorative and Preventive Focus)** – ใช้แนวทางที่เน้นการแก้ไขมากกว่าการลงโทษ
5. **การพัฒนาและวัดผลสัมฤทธิ์ในเชิงพื้นที่ (Place-Based Outcomes)** – พิจารณาผลลัพธ์จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” จึงถือเป็นการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในระดับพื้นที่ โดยให้ความสำคัญกับความร่วมมือ ความรับผิดชอบร่วมกัน และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุกภาคส่วน แนวทางนี้มีได้จำกัดอยู่เพียงการบังคับใช้กฎหมายในเชิงลงโทษ หากแต่เปิดกว้างสำหรับการพัฒนากระบวนการยุติธรรมที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people-centered justice) โดยเน้นการสร้างระบบที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

⁷ Karp, D. R., & Clear, T. R. (2000). Community justice: A conceptual framework. In L. K. Gaines & G. W. Cordner (Eds.), *Criminal Justice 2000, Volume 2: Boundary Changes in Criminal Justice Organizations* (pp. 323–368). Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.

การดำเนินงานภายใต้กรอบของยุทธธรรมชุมชนครอบคลุมทั้งมิติของการเปิดช่องทางให้ประชาชนเข้าถึงระบบยุทธธรรม การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการออกแบบกระบวนการฟื้นฟู ตลอดจนการบูรณาการผู้กระทำผิดให้สามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ในขณะเดียวกัน ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของแนวทางนี้ได้แก่ การฟื้นฟูความสัมพันธ์ในชุมชน การเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มเปราะบาง การลดการตีตราทางสังคม และการเพิ่มระดับความไว้วางใจของประชาชนที่มีต่อระบบยุทธธรรมโดยรวม

แม้แนวคิดยุทธธรรมชุมชนจะมีศักยภาพในการลดความรุนแรงของปัญหาอาชญากรรมเชิงโครงสร้าง เช่น ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และการเข้าถึงทรัพยากรของประชาชนบางกลุ่ม แต่ในทางปฏิบัติยังมีความท้าทายหลายประการ เช่น ความเสี่ยงที่กลไกของรัฐจะถูกแทนที่ด้วยอคติภายในชุมชน การมีส่วนร่วมที่ไม่เท่าเทียมในหมู่สมาชิกของชุมชน และข้อจำกัดด้านทรัพยากร บุคลากร หรือความรู้ในพื้นที่ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพของกลไกยุทธธรรมในระดับชุมชนได้

ด้วยเหตุนี้ การออกแบบและขับเคลื่อนนโยบายยุทธธรรมชุมชนจึงจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในบริบทของพื้นที่ การเสริมพลังให้ชุมชนมีขีดความสามารถในการบริหารจัดการตนเอง และการประสานความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับภาครัฐ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างอำนาจหน้าที่ของรัฐกับการมีส่วนร่วมของประชาชน อันจะนำไปสู่ระบบยุทธธรรมที่ยั่งยืนและมีความหมายในระดับรากฐานของสังคมอย่างแท้จริง

2.3.2 บทบาทภารกิจศูนย์ยุทธธรรมชุมชน: กลไกเชิงพื้นที่ในการฟื้นฟูผู้กระทำผิด

ศูนย์ยุทธธรรมชุมชน (ศยช.) เป็นกลไกสำคัญที่จัดตั้งขึ้นโดยกระทรวงยุติธรรมผ่านสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม เพื่อส่งเสริมการเข้าถึงความยุติธรรมในระดับพื้นที่อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในกลุ่มประชากรที่เปราะบางและอยู่ห่างไกลจากระบบยุติธรรมกระแสหลัก ภายใต้แนวคิด “ยุติธรรมที่เข้าถึงได้” ศูนย์ฯ ทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างประชาชนกับระบบยุติธรรม ทั้งในแง่ของการให้ข้อมูล การให้คำปรึกษา การรับเรื่องร้องเรียน และการฟื้นฟูผู้กระทำผิดและผู้พ้นโทษให้กลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี⁸

ในทางปฏิบัติ ศูนย์ยุทธธรรมชุมชนมีบทบาทหน้าที่ครอบคลุมหลากหลายด้าน ได้แก่ (1) การให้ความช่วยเหลือและสงเคราะห์ผู้กระทำผิด เช่น การประสานการฝึกอาชีพ ให้คำปรึกษากฎหมาย และการสนับสนุนสวัสดิการพื้นฐาน (2) การบำบัดและฟื้นฟูพฤติกรรมผ่านกิจกรรมอบรม การให้คำปรึกษาทางจิตวิทยา และการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม (3) การประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งเรือนจำ สำนักงานคุมประพฤติ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคม เพื่อให้กระบวนการฟื้นฟูมีความต่อเนื่อง⁹ (4) การส่งเสริม

⁸ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. (ม.ป.ป.). กรอบภารกิจศูนย์ยุทธธรรมชุมชน 5 ด้าน ขั้นตอนการรับเรื่อง ร้องทุกข์ ร้องเรียน. สืบค้นจาก <https://www.makhammuangmai.go.th/fileupload/6933809509.pdf>

⁹ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. (ม.ป.ป.). คู่มือการปฏิบัติงานของคณะกรรมการศูนย์ยุทธธรรมชุมชน. สืบค้นจาก <https://buasalee.go.th/filesAttach/download/1668134659.pdf>

การมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัคร การสร้างความเข้าใจในชุมชนต่อผู้พ้นโทษ และ (5) การติดตามและประเมินผลการฟื้นฟู เพื่อพัฒนาแก้ไขให้ตอบสนองต่อปัญหาเฉพาะราย¹⁰

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาเชิงวิเคราะห์ บทบาทของศูนย์ยุติธรรมชุมชนมิได้จำกัดเพียงการทำงานเชิงบริการสังคมเท่านั้น แต่สะท้อนถึงการเปลี่ยนกรอบคิดในการจัดการปัญหาอาชญากรรมในระดับพื้นที่ จากแนวทางแบบรัฐรวมศูนย์ (centralized justice) สู่แนวทางที่มีชุมชนเป็นฐาน (community-based justice) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด “ยุติธรรมเชิงฟื้นฟู” (Restorative Justice) ที่เน้นการเยียวยาผู้เสียหาย การคืนคนดีสู่สังคม และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในกระบวนการยุติธรรม

การทำงานของศูนย์ฯ จึงถือเป็นกลไก “ไฮบริด” ที่ผสมทั้งบทบาทของรัฐและภาคประชาชน โดยมีเป้าหมายในการลดการกระทำผิดซ้ำ เสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตของผู้พ้นโทษ และสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันในชุมชน แม้จะมีศักยภาพสูงในการสร้างผลลัพธ์ทางสังคมเชิงบวก แต่ก็เผชิญกับความท้าทายหลายประการ เช่น การขาดทรัพยากร ความไม่เท่าเทียมในการมีส่วนร่วม หรืออคติในชุมชนที่อาจขัดขวางการฟื้นฟู

กล่าวโดยสรุป บทบาทและภารกิจของศูนย์ยุติธรรมชุมชนจึงมีนัยสำคัญต่อการสร้างระบบยุติธรรมที่ไม่เพียงตอบสนองต่อกฎหมาย แต่ยังตอบสนองต่อ “ความเป็นมนุษย์” ของผู้กระทำผิดและความต้องการของชุมชนในระยะยาว หากสามารถพัฒนาศักยภาพของศูนย์ฯ ให้ทำหน้าที่เป็นกลไกกลางที่เชื่อมโยงข้อมูลนโยบาย และปฏิบัติการในระดับพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน ก็จะนำไปสู่ระบบยุติธรรมที่มีชีวิต เป็นธรรม และสร้างความไว้วางใจในหมู่ประชาชนอย่างแท้จริง

2.4 ปัญหาการติดตามดูแลช่วยเหลือในชุมชน: ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและผลกระทบเชิงระบบ

แม้ว่าประเทศไทยจะมีกลไกในการฟื้นฟูผู้กระทำผิดที่พ้นจากการควบคุมของรัฐ โดยเฉพาะผ่านบทบาทของศูนย์ฟื้นฟูสภาพทางสังคมซึ่งจัดตั้งขึ้นภายใต้กรอบของประมวลกฎหมายยาเสพติด พ.ศ. 2564 มาตรา 118-120 เพื่อให้การดูแลช่วยเหลือ และสนับสนุนการคืนคนดีสู่สังคมอย่างมีคุณภาพ¹¹ หากแต่ในทางปฏิบัติ กลไกเหล่านี้ยังประสบกับอุปสรรคและข้อจำกัดหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพและความครอบคลุมในการดูแลผู้พ้นการคุมความประพฤติ โดยเฉพาะในมิติของพฤติกรรมเฉพาะบุคคลและบริบทชุมชนที่หลากหลาย ซึ่งสามารถจำแนกปัญหาสำคัญได้ดังนี้

1. ข้อจำกัดด้านกฎหมายและนโยบาย แม้จะมีบทบัญญัติรองรับการฟื้นฟูในระดับหลักการ แต่ในทางปฏิบัติยังขาดกลไกบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพ และไม่มีมาตรฐานกลางที่ชัดเจนในการดำเนินงาน โดยเฉพาะสำหรับกลุ่มผู้พ้นการคุมความประพฤติที่ไม่ได้อยู่ภายใต้ระบบเรือนจำ ซึ่งขาดมาตรการรองรับใน

¹⁰ สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. (ม.ป.ป.). ศูนย์ยุติธรรมชุมชน. สืบค้นจาก <https://sumran.go.th/public/list/data/index/menu/1647>

¹¹ Thawip. (ม.ป.ป.). ลักษณะ 4 การฟื้นฟูสภาพทางสังคม (มาตรา 118 - 120). สืบค้นจาก <https://www.drthawip.com/drugslaw/036>

ระยะเปลี่ยนผ่านจากสถานะ “ผู้ถูกควบคุม” สู่ “พลเมืองปกติ” อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้บุคคลกลุ่มนี้ซึ่งมักมีความเปราะบางสูงและมีความเสี่ยงต่อการกระทำผิดซ้ำในช่วง 1-3 ปีหลังพ้นโทษ หลุดออกจากระบบสนับสนุนอย่างไม่ตั้งใจ¹²

2. ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและบุคลากร ศูนย์ฟื้นฟูหลายแห่งยังประสบปัญหาขาดแคลนงบประมาณและบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ทั้งในด้านสุขภาพจิต พฤติกรรมเสพติด และการฟื้นฟูแบบบูรณาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ชนบทหรือห่างไกลที่โครงสร้างพื้นฐานไม่เอื้อต่อการทำงานเชิงรุก ส่งผลให้การให้บริการด้านการติดตามและดูแลในเชิงลึกไม่สามารถดำเนินการได้อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ

3. ความไม่เป็นเอกภาพในการประสานงานระหว่างหน่วยงาน การดูแลและฟื้นฟูผู้พ้นการคุมความประพฤติเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน เช่น กรมคุมประพฤติ ศูนย์ฟื้นฟูสภาพทางสังคม เรือนจำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม อย่างไรก็ตาม การประสานงานยังขาดเอกภาพและไม่เป็นระบบ การแบ่งบทบาท ความรับผิดชอบ และการจัดการฐานข้อมูลยังไม่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดช่องว่างในการส่งต่อข้อมูลและผู้รับบริการ ซึ่งส่งผลให้ความต่อเนื่องของกระบวนการฟื้นฟูหยุดชะงัก

4. ข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน แม้นโยบายจะเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะกลไกร่วมในการดูแลและสนับสนุนผู้พ้นโทษ แต่ในทางปฏิบัติยังพบข้อจำกัดจากทัศนคติของสังคม โดยเฉพาะอคติและการตีตราทางสังคมที่ยังฝังรากลึก ส่งผลให้ผู้พ้นการคุมความประพฤติขาดพื้นที่ปลอดภัยในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ และอาจเผชิญกับความตึงเครียดในระดับชุมชน ซึ่งในบางกรณีเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การกระทำผิดซ้ำ

5. ข้อจำกัดด้านระบบติดตามและประเมินผล การประเมินผลการฟื้นฟูผู้พ้นการคุมความประพฤติ ยังคงเน้นรูปแบบเชิงปริมาณเป็นหลัก ขาดเครื่องมือที่สามารถสะท้อนความเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม ทัศนคติ หรือความสามารถในการดำรงชีวิตในสังคมอย่างยั่งยืน ส่งผลให้ยากต่อการวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ที่แท้จริงของนโยบาย และจำกัดขีดความสามารถในการปรับปรุงแนวทางการดำเนินงานให้ตอบโจทย์ผู้รับบริการรายบุคคลได้อย่างเหมาะสม

จะเห็นได้ว่า แม้ว่ารัฐจะมีเจตนารมณ์ในการสนับสนุนผู้พ้นการคุมความประพฤติให้สามารถคืนสู่สังคมได้อย่างราบรื่น แต่การติดตาม ดูแล และให้ความช่วยเหลือผู้พ้นการคุมความประพฤติในระดับชุมชนยังดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างที่แยกส่วน กระจายกระจาย และขาดทิศทางร่วมเชิงระบบ ทำให้การดำเนินงานในทางปฏิบัติยังไม่สามารถบรรลุผลได้อย่างแท้จริง เว้นแต่จะมีการปฏิรูประบบการทำงานใหม่ทั้งในเชิงกฎหมาย การบริหารจัดการ และการพัฒนากลไกภาครัฐร่วมในระดับพื้นที่

¹² สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. (2565). มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการกระทำผิดซ้ำของผู้กระทำผิด.

2.5 ผลจากการดำเนินการติดตามดูแลช่วยเหลือ: การกระทำผิดซ้ำและการขาดระบบติดตามในชุมชน

2.5.1 การกระทำผิดซ้ำ

แม้กรมคุมประพฤติจะมีมาตรการและกลไกติดตามดูแลผู้พ้นการคุมความประพฤติอย่างต่อเนื่อง หากแต่ข้อมูลเชิงสถิติในช่วงปีงบประมาณ 2562–2568 สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มของการกระทำผิดซ้ำในกลุ่มผู้พ้นการคุมความประพฤติ โดยเฉพาะในคดียาเสพติด ซึ่งยังคงมีอัตราที่น่ากังวล โดยเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 5.55%–10.87% ภายในระยะเวลา 1–3 ปีหลังพ้นการควบคุมของรัฐ ซึ่งถือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีความเปราะบางสูงที่สุด ข้อมูลที่ปรากฏไม่เพียงชี้ให้เห็นถึง “ผลลัพธ์” ของกระบวนการฟื้นฟูที่ยังมีข้อจำกัด แต่ยังสะท้อนถึง “ปัญหาเชิงโครงสร้าง” ในระดับนโยบายและปฏิบัติการที่ควรได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบ

ตารางต่อไปนี้จะแสดงจำนวนผู้พ้นการคุมความประพฤติที่กระทำผิดซ้ำในช่วง 7 ปีงบประมาณที่ผ่านมา¹³

ปีงบประมาณ	ปีที่พ้นคุมความประพฤติ	พ้นคุมความประพฤติด้วยดี	รวม 3 ปี	
			กระทำผิดซ้ำ	ร้อยละ
2562	2559	170,756	12,007	7.03
2563	2560	134,823	10,223	7.58
2564	2561	134,475	8,823	6.56
2565	2562	145,185	8,064	5.55
2566	2563	154,104	16,743	10.87
2567	2564	124,770	10,743	8.61
2568	2565	89,087	6,683	7.50

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า แม้อัตราการกระทำผิดซ้ำอาจดูไม่สูงมากเมื่อเทียบกับจำนวนผู้พ้นการคุมความประพฤติทั้งหมด แต่ก็ถือเป็น “สัญญาณเตือน” ที่สะท้อนถึงจุดอ่อนของระบบติดตามหลังการพ้นโทษ โดยเฉพาะในปีงบประมาณ 2566 ที่มีอัตราสูงถึง 10.87% ซึ่งอาจเกิดจากการไม่มีมาตรการรองรับในระยะยาว ส่งผลให้ผู้ที่ยังมีพฤติกรรมเสี่ยงหรือยังไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ชีวิตปกติได้อย่างมั่นคง กลับเข้าสู่วงจรการกระทำผิดซ้ำอีกครั้ง นอกจากนี้ ความผันผวนของตัวเลขในแต่ละปี ยังชี้ให้เห็นถึงความไม่สม่ำเสมอของ

¹³ ระบบสารสนเทศงานคุมประพฤติ ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการคุมประพฤติ กรมคุมประพฤติ ข้อมูล ณ วันที่ 14 พฤษภาคม 2568

มาตรการติดตามหลังการพ้นโทษ ที่มักไม่มีโครงสร้างรองรับอย่างเป็นระบบ หรือขาดการประสานข้อมูลระหว่างหน่วยงาน

2.5.2 ขาดระบบการติดตามดูแลช่วยเหลือในชุมชน

แม้ระบบการคุมความประพฤติจะมีระเบียบรองรับการให้การสงเคราะห์ภายในระยะเวลา 1 ปีหลังพ้นโทษ แต่ก็ยังพบข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้การติดตามและฟื้นฟูผู้พ้นโทษในระดับชุมชนยังไม่บรรลุผลอย่างเป็นรูปธรรม โดยสามารถจำแนกข้อจำกัดหลักได้ดังนี้:

1. **ข้อจำกัดเชิงนโยบายและกฎหมาย** แม้พระราชบัญญัติคุมประพฤติ พ.ศ. 2560 จะกำหนดให้สามารถให้การสงเคราะห์ภายใน 1 ปีหลังพ้นโทษ แต่ไม่มีนโยบายหรือกฎหมายที่กำหนดกลไกการติดตามในระยะยาว ส่งผลให้กลุ่มผู้พ้นคุมความประพฤติที่ยังมีความเสี่ยงสูงหลัง 1 ปี ถูกปล่อยจากระบบดูแลอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะกลุ่มที่ไม่ได้ผ่านระบบบำบัดของกระทรวงสาธารณสุขซึ่งไม่ได้ถูกบันทึกในฐานข้อมูล บสต.
2. **ช่องว่างในช่วง 1-3 ปี หลังพ้นคุมความประพฤติ** สถิติการกระทำผิดซ้ำจำนวนมากเกิดขึ้นในช่วง 2-3 ปีหลังพ้นโทษ ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตการติดตามตามระเบียบปัจจุบัน ส่งผลให้การฟื้นฟูขาดความต่อเนื่องในช่วงเวลาที่มีความเสี่ยงสูงต่อการถดถอยทางพฤติกรรม
3. **ขาดระบบฐานข้อมูลและการประสานงานแบบบูรณาการ** การดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังคงแยกส่วน ไม่มีฐานข้อมูลร่วมในการติดตามและประเมินผล ทำให้เกิดการซ้ำซ้อนในบางกรณี หรือเกิดการตกหล่นในกลุ่มเป้าหมายอื่น ส่งผลให้ไม่สามารถประเมินประสิทธิภาพของระบบฟื้นฟูได้อย่างแม่นยำ
4. **การมีส่วนร่วมของชุมชนยังไม่เป็นระบบ** แม้จะมีการส่งเสริมบทบาทของชุมชนในการช่วยเหลือผู้พ้นโทษ แต่ยังคงขาดกลไกทางกฎหมายหรือโครงสร้างที่ชัดเจนในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน ชุมชนบางแห่งยังมีอคติและความไม่เข้าใจต่อผู้พ้นโทษ ซึ่งส่งผลต่อการยอมรับและการให้โอกาส
5. **ภาระงานและทรัพยากรจำกัดของเจ้าหน้าที่รัฐ** พนักงานคุมประพฤตินักต้องดูแลคดีจำนวนมากและหลากหลายประเภท ทำให้ไม่สามารถติดตามผู้พ้นโทษได้อย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังขาดงบประมาณ บุคลากร และเครื่องมือในการออกแบบแผนฟื้นฟูระยะยาวที่มีประสิทธิภาพ

บทที่ 3

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษากระบวนการคุมความประพฤติและกลไกการติดตามช่วยเหลือผู้พ้นจากการควบคุมของรัฐ โดยเฉพาะในคดีฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด พบว่าระบบคุมความประพฤติของไทยมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง และมีบทบาทสำคัญในการคืนผู้กระทำผิดกลับสู่สังคมอย่างมีคุณภาพ โดยอาศัยกลไกหลักคือพนักงานคุมประพฤติและศูนย์ยุติธรรมชุมชนที่ทำหน้าที่ในการควบคุม ฟื้นฟู และให้การสงเคราะห์ตลอดระยะเวลาที่บุคคลอยู่ในกระบวนการ

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดหลายประการที่ยังเป็นอุปสรรคต่อความยั่งยืนของกระบวนการฟื้นฟู โดยเฉพาะการขาดระบบติดตามในระยะยาวหลังสิ้นสุดการคุมความประพฤติ การขาดการบูรณาการข้อมูลและทรัพยากรระหว่างหน่วยงาน และการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ยังไม่เป็นระบบ ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อโอกาสในการเกิดพฤติกรรมเสี่ยงซ้ำและลดทอนประสิทธิภาพของการป้องกันการกระทำผิดซ้ำในภาพรวม

ข้อเสนอแนะเชิงนวัตกรรม

เพื่อยกระดับการฟื้นฟูผู้พ้นจากการคุมความประพฤติให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และสามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนของปัญหาในบริบทปัจจุบันได้อย่างครอบคลุม เสนอให้มีการบูรณาการแนวคิดเชิงนวัตกรรมใน 4 แนวทางหลัก ดังนี้

1. **ระบบติดตามดูแลแบบดิจิทัล (Smart Probation & Reintegration System)** จัดตั้งระบบดิจิทัลโดยใช้เทคโนโลยีข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) และปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมและความเสี่ยงของผู้พ้นการคุมประพฤติ โดยระบบดังกล่าวควรสนับสนุนการติดตามแบบเรียลไทม์และสามารถปรับแผนฟื้นฟูรายบุคคลได้อย่างเหมาะสม โดยมีศูนย์ยุติธรรมชุมชนเป็นหน่วยรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลเชิงลึกที่สะท้อนความเป็นจริงของพื้นที่
2. **โมเดลเศรษฐกิจสังคมเพื่อการฟื้นฟูผู้พ้นจากการคุมความประพฤติ** สร้างกลไกเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงผู้พ้นการคุมประพฤติกับโอกาสทางอาชีพผ่าน “ธุรกิจฟื้นฟูสังคม” หรือ “วิสาหกิจชุมชน” ซึ่งชุมชนมีบทบาทในการร่วมพัฒนาและบริหารจัดการ โดยดึงภาคเอกชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วม ผ่านความร่วมมือกับคณะกรรมการศูนย์ยุติธรรมชุมชน เพื่อส่งเสริมการจ้างงาน ฝึกอาชีพ และสร้างโอกาสในการพึ่งพาตนเองของผู้พ้นโทษ
3. **กลไกฟื้นฟูผ่านสื่อและแพลตฟอร์มชุมชน** พัฒนาแพลตฟอร์มออนไลน์หรือพื้นที่สื่อสารสาธารณะ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ที่เคยผ่านการคุมความประพฤติได้เป็น “ผู้ถ่ายทอดประสบการณ์” ในรูปแบบ Storytelling หรือกิจกรรมสื่อสารสาธารณะ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจ ลดอคติ และส่งเสริมการยอมรับ

ของสังคมต่อผู้ที่เคยกระทำผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเปิดพื้นที่ให้พวกเขาสื่อสารความเปลี่ยนแปลงของตนเองในเชิงบวก

4. การพัฒนา “คนคุมประพฤติต้นแบบ” ในระดับชุมชน ส่งเสริมให้ผู้พ้นการคุมประพฤติที่มีพฤติกรรมดี มีความรับผิดชอบ และสามารถกลับมาใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณค่า กลายเป็น “ต้นแบบ” ในการสร้างแรงบันดาลใจแก่ผู้อยู่ในกระบวนการยุติธรรมรายอื่น โดยอาจใช้แนวทาง “พี่สอนน้อง” ผ่านกิจกรรมของศูนย์ยุติธรรมชุมชนหรือกลุ่มอาสาสมัคร เพื่อก่อให้เกิดเครือข่ายสนับสนุนที่เข้มแข็งและยั่งยืนในระดับพื้นที่

สรุปข้อเสนอ

การขับเคลื่อนกลไกการฟื้นฟูผู้พ้นการคุมความประพฤติจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบแนวคิดเดิม และใช้แนวทางบูรณาการที่เชื่อมโยงภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเข้าด้วยกันอย่างสมดุล โดยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยี เศรษฐกิจชุมชน และพลังของประสบการณ์ชีวิต จะสามารถยกระดับกระบวนการคืนคนดีสู่สังคมให้เป็นรูปธรรม ลดอัตราการกระทำผิดซ้ำ และสร้างสังคมที่เปิดรับอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม (Bibliography)

ประมวลกฎหมายอาญา

ระเบียบกระทรวงยุติธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์ พ.ศ. 2560.

ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการคุ้มครองประพฤติ กรมคุ้มครองประพฤติ. ระบบสารสนเทศงานคุ้มครองประพฤติ. ข้อมูล ณ วันที่ 14 พฤษภาคม 2568.

สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม. กรอบภารกิจศูนย์ยุติธรรมชุมชน 5 ด้าน ขั้นตอนการรับเรื่อง ร้องทุกข์ ร้องเรียน. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. เข้าถึง

จาก <https://www.makhammuangmai.go.th/fileupload/6933809509.pdf>.

———. คู่มือการปฏิบัติงานของคณะกรรมการศูนย์ยุติธรรมชุมชน. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. เข้าถึง

จาก <https://buasalee.go.th/filesAttach/download/1668134659.pdf>.

———. ศูนย์ยุติธรรมชุมชน. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. เข้าถึง

จาก <https://sumran.go.th/public/list/data/index/menu/1647>.

สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันการกระทำความผิดซ้ำของผู้กระทำผิด. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา,

2565. https://www.senate.go.th/assets/portals/93/fileups/272/files/Sub_Jun/1interview/IN105.pdf.

Dr. Thawip. "ลักษณะ 4 การฟื้นฟูสภาพทางสังคม (มาตรา 118 - 120)." เข้าถึงเมื่อ พฤษภาคม

2025. <https://www.drthawip.com/drugslaw/036>.

Karp, David R., and Todd R. Clear. "Community Justice: A Conceptual Framework." In *Criminal Justice 2000, Volume 2: Boundary Changes in Criminal Justice Organizations*, edited by L. K. Gaines and G. W. Cordner, 323–368. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, 2000.